

s484(2)

29

V U N G O M A .

E. J. Mtebule

1. 1. E ntirho wa vungoma wu hambanile ni ntirho wa vunanga. Hambile^e ūwi na yena e mungoma a tirhisaka e mirhi e ku tshunguleni ka yena, e mukhuva lo wu e mungoma a vulaka ha wona loko a hlamusela e ndlela le yi a nga kuma e vutivi byo tirhisa e murhi wunwana ni wunwana lo wu a wu tirhisaka, swa hlamarisa. O vula lešwaku e murhi wunwana ni wunwana o nyikiwile hi šwikwembu ša rikwavo; ni ku tiva e mukhuva lo wu a nga wu tirhisaka ha wona.
2. E vutivi bja nanga leyi byi seketeriwa hi tinhlolo, kambe e bya mungoma byi seketeriwa hi matsomana ni ku tšina. E ku tšina loku hi kona ku pfušaka e šwikwembu lešwaku ūwi endla e mungoma loyi a kota e ku vona e vuvabyi ni ku tiva ni mirhi le'yi fanelaka e ku tirhisiwa e ku tshunguleni.
3. Kukotisa le ūwi e nanga yi kumisaka'šī šwona e mirhi ya yona, na yena e mungoma o yi kumisa'šī šwolešwo. Yinwana yo tšeriwa yi ri timitsu, kambe yinwana yo hlayisiwa e titsheveleni. E mirhi le'yo tano yo tshama yi siriwile. Yinwana i ya ntima, yinwe i yo basa, yinwe i yo tšwhuka, ni ya mivala yinwana.
4. E mungoma loko a nga si sungula e ku yi tirhisa o fanele e ku rhanga a tšina, ku va kona a kotaka e ku yi tirhisa. Swa nononhwa e ku tiva e mukhuva lo wu e vutivi bya mungoma byi kumekaka ha wona, hikuva hikwavo e vangoma va tiyisa lešwaku vo pfuleteriwa hi šwikwembu - va nga e va- kokwa-wa- kokwa-wa- vona la va va feke.
5. E vangoma hi vona la'va seketelaka lešwaku ku ni ku lowa ni va-loyi ni vuloyi. Hi vona la'va tiyisaka lešwaku e munhu a nga fi ntsena, kambe wo lowiwa. Hambile le ūwi na vona va tirhisaka e tinhlolo, kambe va tiyisa lešwaku loko e munhu a nga lo lowiwa, e vuvabyi bya yena byi vangawe hi šwikwembu šwa rikwavo ka movabyi.
6. Hikokwalaho loko e mungoma a lava e ku tshungula e movabyi, o fanela e ku rhanga a ba e matsomana, a tšina e ku tsakisa e šwikwembu šwa yena ni šwa movabyi. Loko ūwi tsakile, e šwikwembu šwa mungoma ūwi ta nwi byela yena nwini le ūwi a fanelaka e ku endla šwona hi mirhi le yi a nga ta yi tirhisa. E šwikwembu šwa movabyi ūwi ta ti-vula hi nomu wa movabyi le ūwi ūwi vileleka šwona e ku ko ūwi twisa e movabyi loyi e ku vaviseka.

7. Kutani e mungoma o ta sungula e ku tshungula e muvabyi wa kona. Kambe ha kanyingi e matshungulela ya kona yo hlamarisa, hikuva e mungoma wo endla e muvabyi wa kona leswaku a va mungoma ku fana na yena. **Wo** nwi thwasisa. Kambe loko a nga si va mungoma, o fanele e ku va thwasana - hi leswaku o fanele e ku famba-famba ni mungoma wa kona e ku vona e matirhela ya vungoma ni ku dyondza e mirhi yinwana ya vungoma. E ndzhaku hi kona a nga ta **Swi-kota** e ku famba a thwasisa vanwana hi vungoma bya yena.

8. Kambe loko e muvabyi loyi a nga **Swi** rhandzi e ku va mungoma, loyi a nwi tshungulaka o fanele e ku dlaya e **Swikwembu** swa kona hi mirhi; leswaku e muvabyi loyi hambani a ngo twa ku biwa e matsomana **Swi** nga tshuki **Swi** nwi pfukela. Kambe ku ni vanwana la va **Swi** nga pfumeriki e ku **Swi** dlaya, kambe na **Swi** nga pfumeriki leswaku va va vungoma. Kutani volavo vo ti tshamela **Swi** ri karhi **Swi** va pfukela e mikarhi yinwana. Kutani vo **Swi** huhata hi mirhi ni ku phahla e timhamba. E **Swikwembu** leswi swa vona a **Swi** va pfumeleri e ku va vange-
ma hikuva a **Swi** va kombi mirhi ya vungoma le yi a va ta fanela e ku thwasisa vanwana ha yona.

9. Ku ni vanwana e vanhu la'vango navela e ku va ni **Swikwembu** kambe va nga ri na swona, hi le **Swi** va navelaka e ku va vungoma. Kutani le **Swi** va tivaka leswaku e vungoma byi kumiwa hi ku rhanga e munhu a vabyiwa hi **Swikwembu**, vo ti kokotelela swona hi ku ti-wisa va endla le'ro ngi va pfukeriwe hi swona, loko ku biwa e matsomana. Kambe hambani va endla hi mukhuva lowu, a **Swi** va khomi.

10. Ku tshama ku humelela e mhaka ya nhwanyana wunwane loyi e mana wa yena a a ri mungoma, kambe e tata wa yena a a nga ri mungoma. Sikurinwana e tata wa yena o tlhaleka hi vuvabyi, a va o fa. E ndzhaku ka tinhweti ti nga ri tingani e mana wa nhwanyana yoloye o te loko a ba e matsomana e nhwanyana yoloye o ti wisa e hansi, a endla wo ngi o ni **Swikwembu**. Loko va nwi vutisa leswaku e **Swikwembu** sa kona i manf o vula leswaku i tata wa yena yoloyi a ha ku fa-ku. Sikanwe e mana wa yena o nwi ba hi shahati a nwi tshinya leswaku wa hamba. Sikanwe e nhwanyana yoloye o salamuka.

11. Loko ku siyasiyiwa e moya lowu wa vungoma ni wa **Swikwembu** swi vonaka leswaku wu kona e tinsakeni hikwato ta vanhu laha misaveni, e sikarhi ka la'vo basa ni la'va ntima. I moya wa thyaka. Wu fana
/ni lo wu.....

ni lo wu a wu khoma e hosi Saul lo wu a wu huhatiwa i Davida nwana Yisaya hi haripa. Mani na mani lo yi a vonaka vanwana la'va khomiweke hi moya lo'wo tano, si ta va swinene loko a va khongelela lesaku e Sikhembu si susa e moya wolowo e timbilwini ta vona.

3.

T I N H L O L O. KUMBE V U L A.

1. E tinhlolo i marhambu ya swiharhi swinwana ni swiphambasi swinwana le swi swi kumiwaka e malwandle. E tinanga hikwato ti nato e tinhlolo. Ti rhwariwa hi sirhava kumbe e sisakanyana hi nanga yinwana ni yinwana, kumbe hi vangoma vanwana. Hi tona ku fanekelaka e ku hlahluviwa ha tona loko ku laviwa e mirhi le yi yi lavekaka e ku tshunguleni.
2. E ntsengo wa tinhlolo ha kanyingi wu va 29. Hikwato a ti hlahluvi swilo le'swi fananaka. Tinwana ta hlangana e ku hlahluveni ka swilo swinwana. Kasi tinwana to hlahluva e swilo swa risaka rinwe ntsena. E mavito ya tinhlolo le ti ti tivekaka ngopfu ni le swi tihlahluvaka swona hi lawa:-
 - (a) MALUMBI: I nhlolo ya sipene. Hi yona e hosi ya tinhlolo hikwato. Loko ku ala yona e ku hlahluveni, tinwana ti nga ka ti nga hlahluvi ntshumu.
 - (b) HAMBA: I nhlolo ya nyimpfu le yi ya ntondzhola. Yi hlahluva e tihosi.
 - (c) MBULWA: I nhlolo ya mbuti ya rhondzolo. Yona yi hlahluva e tindzhuna.
 - (d) NGULUVE: I nhlolo ya nguluve ya matsune. Yo yi hlahluva e vakhalabye la va va nga ni mitsutso ni vulozi.
 - (e) TSOMBE: I nhlolo ya khovongo wa mhala - matsune wa yona. Yona yi hlahluva vona e valoyi - ku fana ni nguluve. Kambe yona yi hlahluva e va ka Valoyi ntsena.
 - (f) MAVUVANA WA MHALA; I nhlolo ya matsunenyanana wa mhala. Yona yi NKUMA TILHONDZI: hlahluva e nuna wunwana ni wunwana.
 - (g) MHUNTI: I nhlolo ya matsune wa mhunti. Yona yi hlahluva e nuna wihi ni wihi handle ka va ka Valoyi.
 - (h) SIVIMBIRI SA) I nhlolo ya siphongo sa mbuti. Yona yi hlahluva
) :
PONGOLA MBUTI e vavanana la'vo soleka ni madjaha.
 - (i) KHUNA: I nhlolo ya shanqa sa nyimpfu le si si ngalo ti-fela si nga dlayiwanga hi munhu. Yona yi hlahluva e makhuma.

/j) GOSA.....

- (j) GOSA : I nhlolo ya ntšwele ya nyimpfu le yi ya khale. Yona yi hlahluva e šwikoša ni masungakati la wa ya lowaka hambi va nga lowi. Hambi yi ri nhlolo ya mbuti le'ya khale ya endla e goša.
- (k) NONI : I nhlolo ya nyimpfu le yi ya ntšwele, kambe yi nga ri ya khale. Yona yi hlahluva e tinoni.
- (l) NHLANGU: I nhlolo ya ntšwele ya nhlangu. Yona yi hlahluva e vatšwatsi va mindyangu.
- (m) MBIRI YA) I nhlolo ya ntšwele ya mbutsi. Yona yi hlahluva e
KU PFULA) vatšwatsi la va vo rhang a va tekiwa kunwana va tlhe-
 la va ya kandza kunwana.
- (n) SIWELAMILAMBU: I nhlolo ya mhala. Yona yi hlahluva e va'asati la'va va funwa ni mahlevo.
- (o) HLAVANGWANA: I nhlolo ya šimhuntana ša matsune. Yona yi hlahluva e va'fana la'va kulu.
- (p) SIRISANYANA: I nhlolo ya šiphongonyana ša mbuti. Yona yi hlahluva e va'fana la'va tsongo ku yisa e ka la'va mamaku.
- (q) NHOMBELA: I nhlolo ya mbaha wa mbuti. Yona yi hlahluva e vanhwana la'va kulu.
- (r) SINHOMBEDYANA: I nhlolo ya šimbahana ša mbuti. Yona yi hlahluva e va nhwanyana la'va tsongo ku yisa e ka la'va mamaka.
4. (s) NHENG A YA SINUNA: I nhlolo ya mfenhe ya matsune.)
NHENG A YA SISATI: I nhlolo ya mfenhe ya ntšwele.) Tona ha
 kanyingi ti hlahluva e va-munumuzana, na yena e nwini wa tinhlolo.
- (t) NGHALA: I nhlolo ya ritiho ra nghala. Yona yi hlahluva e va'ala-
 la ku fana ni va'lungu ni maphorisa.
- (u) MHISI: I nhlolo ya ritiho ra mhisi. Yona yi hlahluva e va'lala
 la'va nga tšha'visiki ngopfu, ku fana ni la va hi ngo
 holo'va na vona ntsena.
- (v) SIKWEMBU: I nhlolo le yi yi nga lo rhoriswa. A yi ti'viwi lešwa-
 ku i ya šiharhi muni. Yona yi yimela e šikwembu.
- (w) DUMA: I šiphambasi ša šilo šinwana šo fana ni humba, šo kumiwa
 e lwandle. Si hlahluva rona e lwandle.
- (x) TIKO: I širibyana ša ntima, šo saseka, šo kumiwaka e milambye-
 ni. Sona šo yimela e tiko.
- /y) SIKWELA.....

- (y) SIKWELA: I nhlolo ya šiboma lešī ŵa nga tlhaŵa. Yona yi hlahluŵa e ŵaŵanuna laŵa le'tinwana ti nga ŵa hlahluŵiki.
- (z) MILENwanyI (wa šimuna ni wa šisati): I šwiphambasi šwa timfutsu ni šwibodya le šwi šwi kehliweke. Tona ti ŵula ntsena lešwaku šana e mumhu wa nyuka kumbe a nga nyuki. Ta šwikota e ku komba loko ku ta humelela e khombo.
- (a1) MIKANYI: I timfula ta mikanyi. (matune ni ntšwele) Tona ti hlahluŵa e tinguŵa.
- (a2) NDLOPFU: I šiphantšwi ša rimhondzo ra ndlopfu. Yona i mupfuni wa tinhlolo. A yi koti ku ŵula ntšhumu yi ri e šwayo.
- (a3) MALI : I šiphemu ša šibye ša šilungule šī šo fayeka. Si hlahluŵa e mali.

Hi tona e tinhlolo le ti ti tiŵiwaka ngopfu hi ŵahlahluŵi ŵa toma. Ku sale ntsena lešwaku ti hlahluŵisa e ku yini. Ku ta hlawuriwa tinwana ta tona e ku hlamusela e mukhuŵa lo wu ti ŵula-ŵulaka ha wona.

End.S.484